

การพัฒนาธรรมนุญสุขภาพเพื่อสร้างเสริมสุขภาวะของคนในชุมชน

แบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษา เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

วันที่รับบทความ : 01/02/2566
วันที่แก้ไขบทความ : 08/05/2566
วันที่ตอบรับบทความ : 28/05/2566

พุกษา ดอกกุหลาบ¹

นพพร ธรินทร์²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานการณ์ปัญหาสุขภาวะของประชาชนในเขตทุ่งครุ 2) พัฒนาระบบธรรมนุญสุขภาพของคนในชุมชนเขตทุ่งครุแบบมีส่วนร่วม และ 3) ศึกษาผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาในเชิงเอกสาร และการศึกษาเชิงคุณภาพในภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ คณะกรรมการยกร่างธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ ประกอบด้วย ตัวแทนจากภาครัฐ ภาควิชาการ ภาคประชาชน ผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะของประชาชนในเขตทุ่งครุ แบ่งออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย 2) ด้านสุขภาพ 3) ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และ 4) ด้านการประกอบอาชีพ การจัดทำร่างธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ ประกอบด้วยหมวดของธรรมนุญสุขภาพ 9 หมวด ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน 2) การบริการสาธารณสุข 3) ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย 4) การส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ 5) ผู้สูงอายุ กลุ่มเปราะบาง ผู้ด้อยโอกาส 6) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 7) การป้องกันปัญหาอาชญากรรมในชุมชน 8) การส่งเสริมการประกอบอาชีพ และ 9) การขับเคลื่อนธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ และการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ ประกอบด้วย 6 ประเด็น ได้แก่ 1) กระบวนการสำคัญในการพัฒนาธรรมนุญสุขภาพ 2) ปัจจัยสนับสนุนทั่วไปที่ส่งผลให้ธรรมนุญสุขภาพเกิดความสำเร็จ 3) การพัฒนาธรรมนุญสุขภาพในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ 4) กระบวนการ ช่องทาง และกลไกในการขับเคลื่อนธรรมนุญสุขภาพให้ประสบความสำเร็จในเชิงประจักษ์ 5) ประโยชน์ของการทำธรรมนุญสุขภาพ และ 6) นวัตกรรมกระบวนการใหม่ทางสังคมที่ได้รับ

คำสำคัญ : ธรรมนุญสุขภาพ การสร้างเสริมสุขภาวะ เขตทุ่งครุ

¹ อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี e-mail: prueksa.d@dru.ac.th

² อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี e-mail: nopporn.r@dru.ac.th

The Development of Health Advocate for Participatory Promoting Local Community Health Care: Case Study of Thungkhru District, Bangkok

Received : 01/02/2023

Revised : 08/05/2023

Accepted : 28/05/2023

Pruksa Dokkulab ¹

Nopporn Rarin ²

Abstract

The research aims were to 1) study situations of people's health problems in Thungkhru district, 2) develop a participatory health statute of people in Thungkhru district, and 3) study the results of lessons learned on the development and propulsion of the health statute. This research was conducted through qualitative research methodology consisting of documentary studies, and field studies. The sample groups were the Thungkhru District Health Statute Drafting Committee, comprising representatives from the government, academic and public sectors. The research results showed as follows. The problems of situations affecting the people's health in Thungkhru district were divided into 4 aspects: 1) physical environment, solid waste 2) health 3) safety in life and property and 4) occupation. Drafting of the Thungkhru District Health Statute comprised 9 sections, namely 1) participation of all sectors 2) public health services 3) physical environment, solid waste 4) health promotion, prevention and rehabilitation 5) elderly, vulnerable groups 6) life and property safety 7) prevention of drug problems in the community 8) occupational promotion and 9) propulsion of health statute in Thungkhru District. Lesson Learned on the development and driving of the health statute of Thungkhru district comprised 6 issues: 1) important processes in the development of the health statute 2) general supporting factors contributing to the success of the health statute 3) development of the health statute in epidemic situations 4) processes, channels and mechanisms for driving the health statute to achieve empirically 5) benefits of health statutory implementation and 6) new social process innovations obtained.

Keywords: health advocate, health care promoting, Thungkhru district

¹ Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Dhonburi Rajabhat University e-mail: prueksa.d@dru.ac.th

² Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Dhonburi Rajabhat University e-mail: nopporn.r@dru.ac.th

บทนำ

องค์การอนามัยโลก ได้ให้ความหมายของคำว่าสุขภาพว่าคือ การมีความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม และสำหรับประเทศไทยได้ให้ความหมายของคำว่าสุขภาพ ในพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 และธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2552 ว่าสุขภาพ คือ ภาวะที่มีความพร้อมสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย (ศิริพร พุทธิรังสี, ขวลิ บุญโต, สายสมร เฉลยกิตติ, นุชรรัตน์ มั่งคละศิริ และหทัยรัตน์ ขาวเอี่ยม, 2558, น. 9) สะท้อนถึงความเป็นองค์รวมของสุขภาพที่เชื่อมโยงกันทั้ง 4 มิติ ประกอบด้วย 1) สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางร่างกาย (Physical wellbeing) หมายถึง ร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง คล่องแคล่ว มีกำลัง ไม่เป็นโรค ไม่พิการ มีเศรษฐกิจหรือปัจจัยที่จำเป็นพอเพียง ไม่มีอุบัติเหตุร้าย และมีสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมสุขภาพ 2) สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตใจ (Mental wellbeing) หมายถึง จิตใจที่มีความสุข ร่าเริงคล่องแคล่ว ไม่ติดขัด มีความเมตตากับสรรพสิ่ง มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา รวมถึงการลดการเห็นแก่ตัวลงไปด้วย 3) สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางสังคม (Social wellbeing) หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยดี มีครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีการตรวาท มีสันติภาพ มีความเป็นประชาสังคม มีระบบบริการที่ดี และมีระบบบริการที่เป็นกิจการทางสังคม และ 4) สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญา (Spiritual or wisdom wellbeing) คือ สุขภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อทำความดีหรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่ดี อันสูงส่ง เช่น การเสียสละ การมีความเมตตา กรุณา การเข้าถึงพระรัตนตรัย การเข้าถึงพระเจ้าเป็นเจ้า (เพ็ญ สุขมาก, 2553, น. 3)

ลักษณะของผลกระทบทางสุขภาพ แบ่งได้ 3 ประเภท คือ 1) ผลกระทบโดยตรง (Direct impact) ซึ่งเป็นผลกระทบทางสุขภาพ อันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน หรือโครงการโดยตรงโดยมีปัจจัยอื่น ๆ มาเกี่ยวข้องน้อยมาก 2) ผลกระทบโดยอ้อม (Indirect impact) ซึ่งเป็นผลกระทบที่มีได้เกิดขึ้นกับสุขภาพโดยตรง แต่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพหลายตัวร่วมกัน จนมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสุขภาพในที่สุด และ 3) ผลกระทบสะสม (Cumulative impact) หมายถึง ผลกระทบที่เกิดจากโครงการที่กำลังพิจารณาและโครงการอื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นต่างเวลา ต่างสถานที่ ทั้งในอดีตอันใกล้ ปัจจุบัน และอนาคตอันใกล้ ซึ่งผลกระทบสะสมเป็นผลกระทบทั้งทางตรง และทางอ้อมที่สะสมจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน และโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่เดียวกัน หรือในกลุ่มประชากรเดียวกัน และบางครั้งอาจทำให้ผลกระทบทางสุขภาพรุนแรงขึ้นเกินกว่าที่คาดการณ์ไว้ในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ (ฉัตรไชย รัตนไชย, 2553, น. 54)

การสร้างเจตจำนงและพันธะร่วมกันของสังคมไทยในด้านสุขภาพ เพื่อทุกภาคส่วนจะสามารถนำไปใช้เป็นกรอบและแนวทางการกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ และการดำเนินงานด้านสุขภาพของประเทศไทยได้นั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินยุทธศาสตร์การผลักดันธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2552 สู่การปฏิบัติที่ประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์หลัก คือ 1) การผลักดันธรรมนูญสุขภาพเป็นฐานอ้างอิงในการจัดทำแผนทุกระดับ 2) การขับเคลื่อนสาระธรรมนูญสุขภาพ รายประเด็น 3) การสื่อสาร

และการตลาดเชิงสังคม และ 4) การติดตามและประเมินผล (สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, 2557, น. 7 - 8)

การยกร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ ตั้งแต่ปี 2543 เป็นต้นมา มีความพยายามที่จะให้ พ.ร.บ.สุขภาพแห่งชาติทั้งฉบับเป็น “ธรรมนูญสุขภาพคนไทย” หมายถึง กฎหมายแม่บทที่ทุกฝ่ายใช้อ้างอิงเพื่อขับเคลื่อนไปสู่ระบบสุขภาพที่พึงประสงค์ กำหนดทิศทาง ปรัชญา หลักการ เครื่องมือ กลไก มาตรการ และเงื่อนไขสำคัญของระบบสุขภาพ เมื่อพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ประกาศใช้เป็นกฎหมาย ได้ระบุนัยสำคัญของ “ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ” เป็นเจตนารมณ์ร่วม และพันธะร่วมกันของสังคม (Social commitment) เพื่อใช้เป็นกรอบของระบบสุขภาพของประเทศ ดังนั้น กระบวนการจัดทำสาระสำคัญและกระบวนการแปลงธรรมนูญฯ สู่การปฏิบัติ จึงมีสถานะเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงและขับเคลื่อนบนหลักการมีส่วนร่วม โดยคำนึงถึงทุกภาคส่วนตามยุทธศาสตร์สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา (ภาครัฐ-ราชการ+ภาควิชาการ-วิชาชีพ+ภาคประชาสังคม) เพื่อทำให้เกิดการขับเคลื่อนและพัฒนาาระบบสุขภาพของสังคมให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทุกระยะ รวมถึงการเป็นเครื่องกำหนด ทิศทาง ปรัชญา หลักการ เครื่องมือ กลไก มาตรการและเงื่อนไขสำคัญของระบบสุขภาพ เพื่อใช้เป็นกรอบและแนวทางในการกำหนดนโยบายยุทธศาสตร์และการดำเนินงานด้านสุขภาพของประเทศ จนถึงระดับท้องถิ่นให้ประสานสอดคล้องกัน (สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, 2555, น. 5)

ดังที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการแก้ปัญหาสุขภาพของประชาชนในชุมชน มีอากัฏฐหมายให้องค์กรทางด้านสาธารณสุขรับผิดชอบแต่เพียงฝ่ายเดียวได้ เนื่องจากปัญหาสุขภาพของประชาชนในชุมชนบางปัญหามีความซับซ้อน มีปัจจัยกำหนดสุขภาพที่หลากหลาย และเกี่ยวข้องกับหลายภาคส่วน ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีแนวคิดที่จะศึกษาและพัฒนาธรรมนูญสุขภาพเพื่อสร้างเสริมสุขภาพของคนในชุมชนแบบมีส่วนร่วมของเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร โดยใช้กระบวนการเปิดพื้นที่ให้ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาสุขภาพของประชาชนในชุมชน โดยมีแกนนำและกลุ่มองค์กรอาสาสมัครที่เข้มแข็งเพื่อให้ประชาชนในพื้นที่และกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะเพื่อสร้างเสริมสุขภาพของคนในชุมชนแบบมีส่วนร่วมให้สามารถแก้ปัญหาสุขภาพของคนในชุมชนได้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของประชาชนได้อย่างเต็มที่ ซึ่งใช้หลักคิดที่สำคัญของการพัฒนาธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ นั่นคือ การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน การบริการสาธารณสุข การรักษาสุขภาพ ส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การเกษตรกรรม และการสร้างสภาพแวดล้อมที่ดี โดยมุ่งหวังให้เกิดสุขภาพในทุกมิติ ทั้งกาย จิต ปัญญา และสังคม แก่ประชาชนในพื้นที่ทุ่งครุทุกกลุ่มวัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาสุขภาพของประชาชนในเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

2. เพื่อพัฒนาธรรมนุญสุขภาพของคนในชุมชนเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร แบบมีส่วนร่วม
3. เพื่อศึกษาผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study) และการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในภาคสนาม (Field study)

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ คณะกรรมการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในทุกชุมชน คณะกรรมการยกร่างธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ และคณะกรรมการขับเคลื่อนธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ ประจำชุมชน ประกอบด้วย 1) ตัวแทนจากภาครัฐ คือ สำนักงานเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร และสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง 2) ตัวแทนภาควิชาการ คือ นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง และ 3) ตัวแทนภาคประชาชน คือ ผู้นำชุมชน และอาสาสมัคร จำนวน 29 ชุมชน ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยและพัฒนาธรรมนุญสุขภาพเพื่อสร้างเสริมสุขภาวะของคนในชุมชนแบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษา เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร ใช้วิธีการศึกษาในเชิงเอกสาร และการศึกษาเชิงคุณภาพในภาคสนาม ซึ่งมีเครื่องมือการวิจัย ประกอบด้วย แบบบันทึกการศึกษาและสังเคราะห์เชิงเอกสาร แบบบันทึกประเด็นในการสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกประเด็นการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study) โดยศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบริบทชุมชน เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร สถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะของประชาชนในชุมชน โดยใช้ข้อมูลจากแผนพัฒนาชุมชนระดับเขต และเอกสารทางวิชาการ เช่น รายงานการวิจัย บทความวิจัย หนังสือ และตำรา เพื่อนำมาสังเคราะห์ข้อมูลในการกำหนดเครื่องมือและแนวคิดในการพัฒนาธรรมนุญสุขภาพของคนในชุมชนเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร แบบมีส่วนร่วม

2. การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในภาคสนาม (Field study) เพื่อทราบถึงกระบวนการพัฒนาธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร โดยมีขั้นตอนดังนี้

2.1 กำหนดแนวคิดสำคัญธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ กล่าวคือ ในการพัฒนาธรรมนุญสุขภาพเขตทุ่งครุ จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน การบริการสาธารณสุข การรักษาสุขภาพ ส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การเกษตรกรรม และการสร้าง

สภาพแวดล้อมที่ดี โดยมุ่งหวังให้เกิดสุขภาวะในทุกมิติ ทั้งกาย จิต ปัญญา และสังคม แก่ประชาชนในพื้นที่ทุ่งครุทุกกลุ่มวัย

2.2 ศึกษาสถานการณ์สุขภาวะของคนในชุมชน โดยใช้ข้อมูลจากแผนพัฒนาชุมชนระดับเขตและเอกสารทางวิชาการ เช่น รายงานการวิจัย บทความวิจัย หนังสือ และตำราเพื่อนำมาสังเคราะห์ข้อมูลในการกำหนดเครื่องมือและแนวคิดในการพัฒนาธรรมนูญสุขภาพของคนในชุมชนเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร แบบมีส่วนร่วม ครอบคลุม บริบทชุมชน และสถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะ ได้แก่ 1) ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย 2) ด้านสุขภาพ 3) ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และ 4) ด้านการประกอบอาชีพ

2.3 การจัดทำร่างธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ ประกอบด้วย วิสัยทัศน์และทิศทางการพัฒนาเขตทุ่งครุ สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะของเขตทุ่งครุ หลักการสำคัญและแนวคิดของธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ นิยามศัพท์ และหมวดของธรรมนูญสุขภาพ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน 2) การบริการสาธารณสุข 3) ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย 4) การส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ 5) ผู้สูงอายุ กลุ่มเปราะบาง ผู้ด้อยโอกาส 6) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 7) การป้องกันปัญหายาเสพติดในชุมชน 8) การส่งเสริมการประกอบอาชีพ และ 9) การขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ

2.4 จัดเวทีสาธารณะรับฟังความคิดเห็นของประชาชนต่อร่างธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ เพื่อรับฟังปัญหา ความคิดเห็นของประชาชน ความต้องการ และแนวทางในการแก้ปัญหามาสู่การประชุมร่วมของคณะกรรมการ 3 ชุด คือ คณะกรรมการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในทุกชุมชน คณะกรรมการยกร่างธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ และคณะกรรมการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุประจำชุมชน เพื่อปรับแก้ธรรมนูญสุขภาพให้สอดคล้องกับปัญหาความต้องการของประชาชนในชุมชนมากขึ้น

2.5 จัดเวทีสาธารณะรับรองธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ โดยคณะกรรมการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในทุกชุมชน คณะกรรมการยกร่างธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ และคณะกรรมการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุประจำชุมชน ให้การรับรองและยกย่องธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ ประกอบด้วย วิสัยทัศน์และทิศทางการพัฒนาเขตทุ่งครุ สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะของเขตทุ่งครุ หลักการสำคัญและแนวคิดของธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ นิยามศัพท์ และหมวดของธรรมนูญสุขภาพ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน 2) การบริการสาธารณสุข 3) ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย 4) การส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ 5) ผู้สูงอายุ กลุ่มเปราะบาง ผู้ด้อยโอกาส 6) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 7) การป้องกันปัญหายาเสพติดในชุมชน 8) การส่งเสริมการประกอบอาชีพ และ 9) การขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ

2.6 ถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ ประกอบด้วยประเด็นถอดบทเรียนทั้งหมด 6 ประเด็น ได้แก่ 1) กระบวนการสำคัญในการพัฒนาธรรมนูญสุขภาพ ระดับเขต

2) ปัจจัยสนับสนุนทั่วไปที่ส่งผลให้ธรรมนุญสุภาพเกิดความสำเร็จ 3) การพัฒนาธรรมนุญสุภาพในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ 4) กระบวนการ ช่องทาง และกลไกในการขับเคลื่อนธรรมนุญสุภาพให้ประสบความสำเร็จในเชิงประจักษ์ 5) ประโยชน์ของการทำธรรมนุญสุภาพระดับเขต และ 6) นวัตกรรมกระบวนการใหม่ทางสังคมที่ได้รับ

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

1. สถานการณ์ปัญหาสุขภาวะของประชาชนในเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

1.1 บริบทชุมชน เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร ประกอบด้วยชุมชนจำนวนทั้งสิ้น 29 ชุมชน กระจายตัวอยู่ทั่วพื้นที่ ลักษณะชุมชน แบ่งออกเป็น ชุมชนเมือง 23 ชุมชน ชุมชนชานเมือง 3 ชุมชน ชุมชนอาคารสูง 2 ชุมชน และชุมชนแออัด 1 ชุมชน การถือครองที่ดินมีทั้งแบบปลูกบ้านในที่ดินของตนเอง การเช่าที่ปลูกบ้าน และการเช่าบ้านอยู่ ประชากรนับถือศาสนาพุทธและอิสลาม โดยประชากรดั้งเดิมในพื้นที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ทำให้มีชุมชนที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามเป็นจำนวนมาก และมีศาสนสถานประกอบด้วย มัสยิด จำนวน 11 แห่ง และวัด จำนวน 4 แห่ง

เขตทุ่งครุมีพื้นที่ทั้งหมด 30.74 ตารางกิโลเมตร แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 2 แขวง ได้แก่ แขวงบางมด จำนวน 14 ชุมชน และแขวงทุ่งครุ จำนวน 15 ชุมชน ประกอบไปด้วย ครอบครัวยุคใหม่ 8,516 ครอบครัว และบ้านจำนวน 5,291 หลัง มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 25,893 คน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป แต่ทั้งนี้ ในพื้นที่เขตทุ่งครุยังมีชุมชนชานเมืองที่ประชากรประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำเกษตรกรรมอยู่หลายชุมชน โดยการทำสวนมะพร้าว เพาะปลูกพืชต่าง ๆ การเลี้ยงปลา และสัตว์น้ำ การปศุสัตว์ เลี้ยงแพะและวัว มีการรวมกลุ่มจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนและกลุ่มอาชีพโดยมีคลองบางมดเป็นคลองสายหลักไหลผ่านหลายชุมชน

1.2 สถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะของประชาชนในเขตทุ่งครุ มีดังนี้

1.2.1 ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย เขตพื้นที่ทุ่งครุมีถนนสายหลักหลายสายที่ประชาชนใช้เดินทางเป็นจำนวนมาก จึงก่อให้เกิดปัญหาถนนชำรุด เกิดน้ำท่วมขังเวลาฝนตก สะพานคอนกรีตทางเดินตลอดจนราวสะพานในชุมชนมีสภาพชำรุดทรุดโทรม ถนนในชุมชนมีสภาพเป็นหลุมบ่อ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและขยะมูลฝอยขยะในคูคลองที่ส่งผลต่อการระบายน้ำ ปัญหาขยะต้นไม่ใหญ่ และวัชพืช น้ำประปาแรงดันน้อย ทำให้น้ำไหลไม่แรงพอ น้ำเน่าเสีย และปัญหาน้ำเค็มจากผู้ประกอบการและโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่ สุนัขและแมวจรจัดมีจำนวนมาก และเกิดปัญหาโรคพิษสุนัขบ้าตามมา สัตว์มีพิษจากที่รกร้างเข้าไปในบ้านพักอาศัยของคนในชุมชน และปัญหาอัคคีภัยในชุมชน

1.2.2 ด้านสุขภาพ เขตพื้นที่ทุ่งครุมีแหล่งน้ำซึ่งเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดลูกน้ำยุงลาย และโรคไข้เลือดออก ประชาชนขาดสถานที่ รวมถึงกิจกรรมในด้านการสร้างเสริมสุขภาพในชุมชน ขาดการพัฒนาด้านจิตใจ การจัดการความเครียดและทักษะในการอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ ยังมีปัญหา โรคไม่ติดต่อเรื้อรังของคนในชุมชน ปัญหาด้านสุขภาพของผู้สูงอายุ และผู้ป่วยติดเตียง รวมถึงผู้ป่วยติดเตียง ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่

1.2.3 ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน บางพื้นที่ภายในชุมชนเขตพื้นที่ทุ่งครุ มีปัญหาไฟฟ้าส่องสว่างสาธารณะดับ และมีจำนวนไม่เพียงพอ ปัญหาความปลอดภัยในชุมชนที่เกิดจากการก่ออาชญากรรม แหล่งมั่วสุม การซื้อมอเตอร์ไซด์ของกลุ่มวัยรุ่น รวมถึงปัญหายาเสพติด

1.2.4 ด้านการประกอบอาชีพ ประชากรบางส่วนในเขตพื้นที่ทุ่งครุเป็นคนตกงาน ขาดทักษะ ในการประกอบอาชีพ และปัญหารายได้ไม่เพียงพอ ผลผลิตภัณฑ์ชุมชนขาดช่องทางในการจัดจำหน่าย คนในชุมชนไม่มีการออมเงิน และปัญหาหนี้รื้อระบบ บางชุมชนไม่มีพื้นที่ทำการค้าขาย รวมถึงการเพิ่ม จำนวนของผู้สูงอายุ ปัญหาผู้สูงอายุไม่มีอาชีพรองรับ และขาดรายได้ในการเลี้ยงตนเอง

2. ธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

คณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวทางการจัดทำธรรมนูญสุขภาพ ให้สอดคล้องตามแนวทางของ พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 มาตรา 25 ที่ระบุให้มีการจัดทำธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ ในธรรมนูญสุขภาพ ว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ ระบุให้สนับสนุนการจัดทำธรรมนูญเฉพาะพื้นที่/ประเด็น เพื่อเป็นทิศทาง กรอบกติกา ในการจัดการระบบสุขภาพของชุมชน สังคมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของ ทั้งภาครัฐ ภาควิชาการ และภาคประชาสังคม โดยธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานครถูกจัดทำขึ้น เพื่อเป็นกรอบกติกา ทิศทาง นโยบาย ในการสร้างเสริมสุขภาพะ และมีแนวคิดที่สำคัญ คือ การส่งเสริม กระบวนการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน การบริการสาธารณสุข การรักษาสุขภาพ ส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟู สุขภาพ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การเกษตรกรรม และการสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีโดยมุ่งหวังให้ เกิดสุขภาพะในทุกมิติ ทั้งกาย จิต ปัญญา และสังคม แก่ประชาชนในเขตพื้นที่ทุ่งครุทุกกลุ่มวัย ซึ่งกำหนด ให้ธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย วิสัยทัศน์และทิศทางการพัฒนาเขตทุ่งครุ สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพะของเขตทุ่งครุ หลักการสำคัญและแนวคิดของธรรมนูญสุขภาพ เขตทุ่งครุ นิยามศัพท์ และหมวดของธรรมนูญสุขภาพ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน 2) การบริการ สาธารณสุข 3) ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ชะุมมูลฝอย 4) การส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ 5) ผู้สูงอายุ กลุ่มเปราะบาง ผู้ด้อยโอกาส 6) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 7) การป้องกันปัญหาเสพติด ในชุมชน 8) การส่งเสริมการประกอบอาชีพ และ 9) การขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ โดยแสดง รายละเอียดใน QR Code ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 QR Code แสดงรายละเอียดธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

3. ผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

การศึกษาผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร ประกอบไปด้วยประเด็นถอดบทเรียนทั้งหมด 6 ประเด็น ได้แก่ 1) กระบวนการสำคัญในการพัฒนาธรรมนูญสุขภาพระดับเขต 2) ปัจจัยสนับสนุนทั่วไปที่ส่งผลให้ธรรมนูญสุขภาพเกิดความสำเร็จ 3) การพัฒนาธรรมนูญสุขภาพในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ 4) กระบวนการ ช่องทาง และกลไกในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพให้ประสบความสำเร็จในเชิงประจักษ์ 5) ประโยชน์ของการทำธรรมนูญสุขภาพระดับเขต และ 6) นวัตกรรมกระบวนการใหม่ทางสังคมที่ได้รับโดยมีรายละเอียดผลการถอดบทเรียน ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

Input	Process	Output	Impact
1. กระบวนการสำคัญในการพัฒนาธรรมนูญสุขภาพระดับเขต			
- ความรู้เกี่ยวกับธรรมนูญสุขภาพ - ประโยชน์และความสำคัญของธรรมนูญสุขภาพ - กระบวนการ/วิธีการให้ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพ	- จัดการประชุม/ลงพื้นที่ ชุมชนให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมนูญสุขภาพ - อธิบายถึงประโยชน์และความสำคัญของธรรมนูญสุขภาพ - อธิบายถึงกระบวนการ/วิธีการให้ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพ - จัดการประชุม/ทำประชาพิจารณ์/ระดมสมองเพื่อระบุปัญหาที่แท้จริงที่เกิดขึ้นในเขตพื้นที่ชุมชน	- ประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมนูญสุขภาพ - ประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมนูญสุขภาพ - ประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ ให้ความร่วมมือในกระบวนการให้ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพ	- ประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ มีความรู้ ความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับจากธรรมนูญสุขภาพ ทั้งต่อตนเอง ส่วนรวมและสังคม - ประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ ให้ความร่วมมือในกระบวนการให้ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพ

ตารางที่ 1 ผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร (ต่อ)

Input	Process	Output	Impact
2. ปัจจัยสนับสนุนทั่วไปที่ส่งผลให้ธรรมนูญสุขภาพเกิดความสำเร็จ			
- การตระหนักถึงความสำคัญของธรรมนูญสุขภาพ การให้ความร่วมมือของประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ - การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน - ประเด็นปัญหาที่แท้จริงที่เกิดขึ้นในเขตพื้นที่ชุมชน - วิธีการแก้ไขปัญหาคัดละประเด็นที่ประสิทธิภาพและยั่งยืน	- จัดการประชุม/ลงพื้นที่ชุมชน พร้อมด้วยประธานชุมชนอธิบายถึงความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับจากธรรมนูญสุขภาพ - สัมภาษณ์ประเด็นปัญหาในเขตพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อสุขภาวะองค์กรของคนในชุมชน - ร่วมกันนำเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพ	ได้รับความร่วมมือและการมีส่วนร่วมในการพูดถึงประเด็นปัญหาในเขตพื้นที่ชุมชนต่างๆ และวิธีการแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพ	ทุกชุมชนในเขตพื้นที่ทุ่งครุได้รับทราบปัญหาที่แท้จริงและมีการกำหนดวิธีการหรือแนวปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการระดมสมองและการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่
3. การพัฒนาธรรมนูญสุขภาพในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่			
- เครื่องมือเทคโนโลยีสารสนเทศที่ใช้ในการจัดการประชุมและระดมสมอง - สื่อประชาสัมพันธ์ทั้งแบบ Online และ Offline เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจและเชิญชวนให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำร่างธรรมนูญสุขภาพ	- ประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมนูญสุขภาพผ่านสื่อต่างๆ - กำหนดเครื่องมือเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อใช้ในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ในการจัดทำร่างธรรมนูญสุขภาพ	กระบวนการระดมสมอง/ทำประชาพิจารณ์ผ่านเครื่องมือเทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสมกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่	เกิดกระบวนการ/วิธีการระดมสมอง/ทำประชาพิจารณ์ผ่านเครื่องมือเทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสม เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่
4. กระบวนการ ช่องทาง และกลไกในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพให้ประสบความสำเร็จในเชิงประจักษ์			
- แผนนโยบายในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - กระบวนการ/วิธีการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - ช่องทางในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	- วางแผนนโยบายในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพที่เริ่มต้นจากสำนักงานเขต เพื่อกระจายแผนนโยบายไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	-แผนนโยบายในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	เกิดธรรมนูญสุขภาพที่มีกลไกการขับเคลื่อนที่มีประสิทธิภาพ ส่งผลให้ประชาชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเขตพื้นที่มี

ตารางที่ 1 ผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร (ต่อ)

Input	Process	Output	Impact
- กลไกและหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	- จัดการประชุมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแผนนโยบาย และสร้างแรงสนับสนุน เพื่อให้เกิดการร่วมมือร่วมใจกันขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพให้เป็นรูปธรรม - ติดตามและประเมินผลกระบวนการ/กลไกที่ใช้ในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	- กระบวนการ/วิธีการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - ช่องทางในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - กลไกและหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	สุขภาพที่สมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ ปัญญา และสังคม
5. ประโยชน์ของการทำธรรมนูญสุขภาพระดับเขต			
ธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ 9 หมวด ได้แก่ - การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน - การบริการสาธารณสุข - ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ชะุมมูลฝอย - การส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ - ผู้สูงอายุ กลุ่มเปราะบาง ผู้ด้อยโอกาส - ความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน - การป้องกันปัญหาอาสพ - การส่งเสริมการประกอบอาชีพ - การขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ	- ลงพื้นที่สำรวจปัญหาและจัดประชุม/ทำประชาพิจารณ์เพื่อระบุประเด็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อสุขภาพของคนในชุมชน พร้อมทั้งวิธีการแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน - ดำเนินการร่างธรรมนูญสุขภาพ และนำเสนอเพื่อพิจารณา ปรับปรุง แก้ไข และยกร่างธรรมนูญสุขภาพ - เผยแพร่แผนนโยบายในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ พร้อมทั้งดำเนินการขับเคลื่อนตามกลไกและหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	ธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้ประกอบการ และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยผ่านการพิจารณาร่างธรรมนูญสุขภาพที่สามารถขับเคลื่อนและนำมาใช้ประโยชน์ได้จริงในชุมชน	- คนในชุมชนมีระเบียบวินัยมากขึ้น ในการรักษาสภาพแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ สร้างคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นให้กับตนเอง ซึ่งเป็นผลจากการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - สำนักงานเขตทุ่งครุ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีแนวทางปฏิบัติงานที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดแนวโน้มในการส่งเสริมและป้องกันปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนในเขตพื้นที่ชุมชนที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น - เขตพื้นที่ทุ่งครุมีข้อกำหนดที่ชัดเจนที่เป็นแนวทางให้ผู้ประกอบการ โรงงาน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้ดำเนินการตาม เพื่อหลีกเลี่ยงการทำลายสภาพแวดล้อมและสุขภาพของคนในชุมชน

ตารางที่ 1 ผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร (ต่อ)

Input	Process	Output	Impact
- กระบวนการ/วิธีการให้ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพ - กระบวนการ/วิธีการให้ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพผ่านเครื่องมือเทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสม เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ - กระบวนการ/วิธีการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - วิธีการติดตามและประเมินผลการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	- ลงพื้นที่สำรวจปัญหา และจัดประชุม/ทำประชาพิจารณ์เพื่อระบุประเด็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อสุขภาวะของคนในชุมชน พร้อมทั้งวิธีการแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพและยั่งยืน - ดำเนินการร่างธรรมนูญสุขภาพ และนำเสนอเพื่อพิจารณาปรับปรุงแก้ไข และยกร่างธรรมนูญสุขภาพ - เผยแพร่แผนนโยบายในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ พร้อมทั้งดำเนินการขับเคลื่อนตามกลไกและหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - ติดตามและประเมินผลการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	- กระบวนการ/วิธีการที่ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพ - กระบวนการ/วิธีการที่ได้มาซึ่งธรรมนูญสุขภาพผ่านเครื่องมือเทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสม เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ - กระบวนการ/วิธีการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - วิธีการติดตามและประเมินผลการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ	- กระบวนการ/วิธีการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพ - วิธีการติดตามและประเมินผล

อภิปรายผลการวิจัย

1. สถานการณ์ปัญหาสุขภาวะของประชาชนในเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

สถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะของประชาชนในเขตทุ่งครุ ประกอบด้วย 1) ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย เขตพื้นที่ทุ่งครุมีถนนสายหลักหลายสายที่ประชาชนใช้เดินทางเป็นจำนวนมาก จึงก่อให้เกิดปัญหาถนนชำรุด เกิดน้ำท่วมขังเวลาฝนตก สะพานคอนกรีต ทางเดิน ตลอดจนราวสะพานในชุมชนมีสภาพชำรุดทรุดโทรม ถนนในชุมชนมีสภาพเป็นหลุมบ่อ นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและขยะมูลฝอย ขยะในคูคลองที่ส่งผลต่อการระบายน้ำ ปัญหาขยะ ต้นไม้ใหญ่ และวัชพืช น้ำประปาแรงดันน้อย ทำให้น้ำไหลไม่แรงพอ น้ำเน่าเสีย และปัญหาน้ำเค็มจากผู้ประกอบการและโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่ สุนัขและแมวจรจัดมีจำนวนมาก และปัญหาเกิดปัญหาโรคพิษสุนัขบ้าตามมา

สัตว์มีพิษจากที่รกร้างเข้าไปในบ้านพักอาศัยของคนในชุมชน และปัญหาอีกคือภัยในชุมชน 2) ด้านสุขภาพ
เขตพื้นที่ทุ่งครุมีแหล่งน้ำขังเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดลูกน้ำยุงลาย และโรคไข้เลือดออก ประชาชนขาด
สถานที่ รวมถึงกิจกรรมในด้านการสร้างเสริมสุขภาพในชุมชน ขาดการพัฒนาด้านจิตใจ การจัดการ
ความเครียด และทักษะในการอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ ยังมีปัญหาโรคไม่ติดต่อเรื้อรังของคนในชุมชน
ปัญหาด้านสุขภาพของผู้สูงอายุ และผู้ป่วยติดเตียง รวมถึงผู้ป่วยติดเตียงไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่
3) ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน บางพื้นที่ภายในชุมชนเขตพื้นที่ทุ่งครุ มีปัญหาไฟฟ้าส่องสว่าง
สาธารณะดับ และมีจำนวนไม่เพียงพอ ปัญหาความปลอดภัยในชุมชนที่เกิดจากการก่ออาชญากรรม
แหล่งมั่วสุม การขโมยโทรศัพท์ของกลุ่มวัยรุ่น รวมถึงปัญหายาเสพติด และ 4) ด้านการประกอบอาชีพ
ประชากรบางส่วนในเขตพื้นที่ทุ่งครุเป็นคนตกงาน ขาดทักษะในการประกอบอาชีพ และปัญหารายได้
ไม่เพียงพอ ผลิตภัณฑ์ชุมชนขาดช่องทางในการจัดจำหน่าย คนในชุมชนไม่มีการออมเงิน และปัญหาหนี้
นอกระบบ บางชุมชนไม่มีพื้นที่ทำการค้าขาย รวมถึงการเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุ ปัญหาผู้สูงอายุไม่มี
อาชีพรองรับ และขาดรายได้ในการเลี้ยงตนเอง ซึ่งมีความสอดคล้องกับ ธวัชชัย เคหะบาล และนิตยา
เคหะบาล (2565) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม
กรณีศึกษาเทศบาลเมืองกาฬสินธุ์ โดยผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์สุขภาพชุมชนเทศบาลเมืองกาฬสินธุ์
มี 4 ด้าน คือ 1) ด้านปัจเจกบุคคล ปัญหา คือ ผู้ป่วยส่วนใหญ่เจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรัง และศักยภาพ คือ
มีการผลิตอาหารปลอดภัยสำหรับบริโภคเองในครัวเรือน 2) ด้านเศรษฐกิจ ปัญหา คือ มีรายจ่ายของครัว
เรือนสูงกว่ารายได้ และศักยภาพ คือ มีการออมและลดรายจ่ายในครัวเรือน 3) ด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหา
ส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาอากาศเป็นพิษ เสียงดังรบกวน และน้ำเสีย และศักยภาพ คือ มีการจัดการขยะ
ในครัวเรือน และ 4) ด้านสังคม ปัญหา คือ มีความรู้สึกลดภัยระดับปานกลาง และส่วนใหญ่มีส่วนร่วม
ในการพัฒนาชุมชนน้อย และศักยภาพ คือ ครัวเรือนได้รับการช่วยเหลือและสวัสดิการจากชุมชนและภาครัฐ

2. ธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

ธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร พัฒนาขึ้นเพื่อเป็นกรอบกติกา ทิศทาง นโยบาย
ในการสร้างเสริมสุขภาพ และมีแนวคิดที่สำคัญ คือ การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน
การบริการสาธารณสุข การรักษาสุขภาพ ส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ ความปลอดภัยในชีวิตและ
ทรัพย์สิน การเกษตรกรรม และการสร้างสภาพแวดล้อมที่ดี โดยมุ่งหวังให้เกิดสุขภาพในทุกมิติ ทั้งกาย
จิต ปัญญา และสังคม แก่ประชาชนในเขตพื้นที่ทุ่งครุทุกกลุ่มวัย ซึ่งกำหนดให้ธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ
กรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย วิสัยทัศน์และทิศทางการพัฒนาเขตทุ่งครุ สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อ
ต่อสุขภาพของเขตทุ่งครุ หลักการสำคัญและแนวคิดของธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ นิยามศัพท์ และหมวด
ของธรรมนูญสุขภาพ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน 2) การบริการสาธารณสุข 3) ด้านกายภาพ
สิ่งแวดล้อม ขยะมูลฝอย 4) การส่งเสริม ป้องกัน และฟื้นฟูสุขภาพ 5) ผู้สูงอายุ กลุ่มเปราะบาง ผู้ด้อยโอกาส
6) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 7) การป้องกันปัญหา ยาเสพติดในชุมชน 8) การส่งเสริม

การประกอบอาชีพ และ 9) การขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ สอดคล้องกับสำนักสนับสนุนสภาพ
องค์การชุมชน (2559, น. 8) ที่กล่าวว่า องค์ประกอบของธรรมนูญ ประกอบด้วย 3 กรอบเนื้อหา คือ
1) ข้อมูลทั่วไป ประกอบด้วย หมวดพื้นฐาน ปรัชญา แนวคิด สภาพทั่วไปของชุมชน 2) เนื้อหาของธรรมนูญ
ประกอบด้วย เรื่องสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งเป็นหมวดหมู่
และมีรายละเอียดที่ชัดเจนในแต่ละหมวด โดยแต่ละเรื่องควรประกอบไปด้วยหลักการของประเด็นนั้นๆ
เป้าหมายที่จะทำร่วมกันและมาตรการรวมถึงข้อตกลงและกติกา และ 3) บทเฉพาะกาล ประกอบด้วย
เรื่องบทลงโทษต่อสิ่งที่จะมากระทบต่อชุมชนให้ปรากฏอย่างชัดเจน เพราะการเขียนระบุบทลงโทษจะใช้
อ้างอิงได้เมื่อเกิดกรณีปัญหาหรือการละเมิดเกิดขึ้น รวมทั้งเงื่อนไขในการแก้ไขธรรมนูญว่าสามารถดำเนินการ
ได้อย่างไร

3. ผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

การศึกษาผลการถอดบทเรียนการพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร
ประกอบไปด้วยประเด็นถอดบทเรียนทั้งหมด 6 ประเด็น ได้แก่ 1) กระบวนการสำคัญในการพัฒนา
ธรรมนูญสุขภาพระดับเขต 2) ปัจจัยสนับสนุนทั่วไปที่ส่งผลให้ธรรมนูญสุขภาพเกิดความสำเร็จ 3) การพัฒนา
ธรรมนูญสุขภาพในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ 4) กระบวนการ ช่องทาง และกลไกใน
การขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพให้ประสบความสำเร็จในเชิงประจักษ์ 5) ประโยชน์ของการทำธรรมนูญ
สุขภาพระดับเขต และ 6) นวัตกรรมกระบวนการใหม่ทางสังคมที่ได้รับสอดคล้องกับองค์การบริหาร
ส่วนตำบลตม.หลัก (2555) ที่กล่าวว่า ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จที่จะนำข้อกำหนดในธรรมนูญฯ ไปสู่
เป้าหมายที่กำหนด ได้แก่ 1) ปัจจัยทางด้านการบริหารการพัฒนาและการพัฒนาการบริหาร กล่าวสรุป
ได้ว่าแนวทางการบริหารนโยบายมีการกำหนดกรอบการบริหารตามหลักธรรมาภิบาล และน้อมนำปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวในการบริหาร 2) ปัจจัยทางด้านภาคประชาชน
คือการนำความคิดเห็นจากทุกภาคส่วนมาจัดทำแผนยุทธศาสตร์และผลักดันพร้อมทั้งสนับสนุนส่งเสริม
ให้บรรลุความสำเร็จตามแผนยุทธศาสตร์ กล่าวโดยสรุปก็คือ การบริหารการพัฒนาภายใต้กระบวนการ
ที่ประชาชนมีส่วนร่วม มีประชาชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา และ 3) ปัจจัยทางด้านวิชาการที่จะสร้าง
จุดแข็งในการเข้าเป็นเครือข่ายและภาคีดังกล่าวเป็นการกำหนดเป้าหมาย “เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของ
ประชาชนอย่างยั่งยืน” ภายใต้ระบบการนำข้อมูลเข้าสู่ระบบที่ประชาชนมีเกียรติมีศักดิ์ศรีและกำหนด
การพัฒนาโดยพลังชุมชน นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างความเป็นพลเมืองที่องค์การบริหาร
ส่วนตำบลตม.หลัก (2555) ได้กล่าวว่า การสร้างความเป็นพลเมือง คือ 1) สร้างการมีส่วนร่วมให้ประชาชน
ได้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นในเรื่องของการธรรมนูญสุขภาพร่วมรับรู้ถึงกระบวนการ การดำเนินงาน
ของการร่างธรรมนูญฯ อีกทั้งธรรมนูญสุขภาพยังเป็นกฎหมาย เป็นระเบียบข้อบังคับ ข้อตกลงของคนใน
ชุมชน ในเรื่องการจัดสวัสดิการเกิด แก่ เจ็บ ตาย การจัดการสุขภาวะชุมชน 2) สร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ
จากการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้าร่วมเป็นเจ้าของ ร่วมรับรู้ ร่วมแสดงความคิดเห็น ในเรื่องของระเบียบ

ข้อบังคับต่าง ๆ ในเวทีประชุมประชาคม และเมื่อประกาศใช้ธรรมนูญสุขภาพแล้ว มีการตีพิมพ์แจกให้กับประชาชนทุกหลังคาเรือน เพื่อให้ประชาชนได้เป็นเจ้าของธรรมนูญฯ ร่วมกันทุกคน และ 3) สร้างการพัฒนา ศักยภาพ วิทยากร และคณะกรรมการแหล่งเรียนรู้ โดยการศึกษาดูงานจากพื้นที่ชุมชนต่างๆ ที่ทำธรรมนูญสุขภาพได้สำเร็จ และมีการเพิ่มพูนความรู้ในเรื่องของการจัดทำเอกสาร ส่วนของกฎหมายที่ถูกต้อง มีการประชุมคณะกรรมการเพื่อแลกเปลี่ยนการทำงาน ทำให้ได้รับความเชื่อถือจากประชาชนในชุมชน

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ควรมีการศึกษาผลการขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพแบบมีส่วนร่วม โดยศึกษาสถานการณ์ปัญหา กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อให้ทราบถึงประโยชน์ของธรรมนูญสุขภาพที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะของคนในชุมชนได้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- ฉัตรไชย รัตนไชย. (2553). **การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธวัชชัย เคหะบาล และนิตยา เคหะบาล. (2565). การพัฒนาและขับเคลื่อนธรรมนูญสุขภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาเทศบาลเมืองกาฬสินธุ์. *Journal of Roi Kaensarn Academi*. 7 (3), น. 275 - 292.
- เพ็ญ สุขมาก.(2553). **เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ: การประเมินผลงานสร้างเสริมสุขภาพเครือข่ายนักประเมินผลงานสร้างเสริมสุขภาพภาคเหนือ**. สงขลา: สถาบันการจัดการระบบสุขภาพภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ศิริพร พุทธิรังสี, ขวลิ บัญโต, สายสมร เฉลยกิตติ, นุชรินทร์ มังคละศิริ และหทัยรัตน์ ขาวเอี่ยม. (2558). การสร้างเสริมสุขภาวะของบุคลากรทางการพยาบาลในศตวรรษที่ 21. *วารสารพยาบาลทหารบก*. 16 (2), น. 8 - 14.
- สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. (2555). **ธรรมนูญสุขภาพพื้นที่: บทเรียนการจัดทำและขับเคลื่อน**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. (2557). **การขับเคลื่อนธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ: รากฐานการจัดวางอิฐก้อนแรกของระบบสุขภาพพึงประสงค์**. นนทบุรี: มาตา.
- สำนักสนับสนุนสภาพองค์กรชุมชน. (2559). **การจัดทำธรรมนูญตำบลสู่การจัดการตนเอง**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.
- องค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก. (2555). **ธรรมนูญสุขภาพสู่ตำบลสุขภาวะ**. สืบค้นเมื่อ 23 ธันวาคม 2564, จาก <http://www.dongmoonlaek.go.th/fileupload/783321062016162852.pdf>